

Araştırma Makalesi

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Akdeniz’de İngiliz-Rus Nüfuz Mücadelesinin Merkezi Olarak Kudüs

Nurcan Yurdakul*

(ORCID: 0000-0002-4223-787X)

Makale Gönderim Tarihi
29.01.2023

Makale Kabul Tarihi
21.02.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yurdakul, N., “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Akdeniz’de İngiliz-Rus Nüfuz Mücadelesinin Merkezi Olarak Kudüs”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Mart 2023): 1055-1086.

APA: Yurdakul, N. (2023). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Akdeniz’de İngiliz-Rus Nüfuz Mücadelesinin Merkezi Olarak Kudüs. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 1055-1086.

Öz

XIX. Yüzyılın iki büyük siyasi gücünün Doğu Akdeniz’de karşı karşıya gelişleri öncelikle Kudüs ve çevresinde gerçekleşmiş, İngiltere’nin Hindistan yollarını kontrol altında tutmaya yönelik dış politikası Napolyon tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra Rusya’nın bölgede atacağı adımlara odaklanmıştır. Başka bir ifade ile İngiltere, Rusya karşısında reaktif bir Doğu politikası izlemiştir. Rusya’nın sıcak denizlere inme siyaseti Büyük Petro’dan beri sabit kalmış ancak ideolojik arka planında olan Ortodoksları himaye etme siyaseti Rusya’daki siyasal, sosyal, askeri gelişmelerden etkilenecek gelişmeye devam etmiştir. Filistin ve Suriye’deki Osmanlı tebaası olan Ortodoks Arapları kendi sınırları dışında kalan tebaası olarak gören Rusya’nın, Osmanlı İmparatorluğu

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, nozkaplan@hotmail.com.

Assist. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Republic of Türkiye.

karşısındaki zaferleri ertesindeki tüm siyasi antlaşmalarına bu iddiasını derç ettirmesi ve bu tebaa üzerinde nüfuz kurmaya başlaması, İngiltere'nin de bölgede konsolosluk ihdası ve misyonerlik faaliyetleri üzerinden nüfuz kurma siyaseti gütmesine sebep olmuştur. Sonuçta Ortodoks Arapları ve Yahudileri Protestanlığa ihtida ettiremeyen İngiltere Osmanlı tebaası olan Yahudileri himaye etmeye yönelmiş ve Rusya'ya yönelik reaktif Doğu politikası kapsamında Filistin'e Yahudi göçünü teşvik etmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, XIX. Yüzyıl, Kudüs, Yahudi Göçü

Jarusalem as a Center of Anglo-Russian Influence Struggle During the First Half of 19th Century

Abstract

The confrontation of the two great political powers of the 19th century in the Eastern Mediterranean took place primarily in al-Quds (Jerusalem) and its surroundings. Britain's foreign policy at the time was to keep the route to India under its control whilst aware of the steps that Russia was taking in the region after the Napoleonic danger was eliminated. In other words, Britain followed a reactive eastern policy towards Russia. Russia's policy of access to warm-water ports (seas) had remained stable since Peter the Great. However, the policy of protecting Orthodox peoples with an ideological background continued to develop, influenced by the political, social and military developments in Russia. Russia, which viewed the Orthodox Arabs in Palestine and Syria as its subjects outside its borders, included this claim in all political treaties that resulted from victory over the Ottoman Empire. The fact that Russia began to gain influence over these citizens caused Britain to pursue a policy of influence in the region through the establishment of a consulate and missionary activities. As a result, Britain, unable to convert Orthodox Arabs and Jews to Protestantism, tended to protect Jews, who were Ottoman citizens, and began to encourage Jewish immigration to Palestine.

Keywords: Great Britain, Russia, Ottoman Empire, 19th Century, Jerusalem, Jewish Immigration

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Rusya'nın sıcak denizlere inme siyasetini tatbik ederken içeride gerçekleşen sosyal ve kültürel değişimin ve dini mirasın bu siyasetin oluşmasına ne yönde etki ettiğini ve XIX. Yüzyılın sömürgeci süper gücü İngiltere'nin Hindistan'a giden yolları koruma amacıyla

uyguladığı siyasetin Rusya karşısında nasıl şekillendiğine cevap aramaktır. Rusya’nın Doğu Akdeniz’e ve özellikle Kudüs ve çevresine yönelmesinde iktisadi etkenler kadar din ve kimlik meseleleri de rol oynar.¹ Kültürel mirasın dış politika üzerindeki etkisi yaygın olarak kabul edilen bir olgudur. İster Panslavizm belirttiği gibi dış politika hedeflerine ulaşmada içeride ve dışarıda halk desteğini almanın bahanesi olsun ister Marksist öğretinin iddia ettiği gibi üstyapı kurumlarının dış politika kuramcılarının değer sistemlerine yansımaları nedeniyle olsun kültür dış politikanın oluşumunda hem amaç hem de araç olarak belirleyici rol oynar.² Rusya’nın Doğu Akdeniz’e yönelmesi istikametini Büyük Petro’nun tayin etmiş olması ve amacın sıcak denizlere inmekten ibaret kabul edilmesi, Rusya’daki gelişmelerin, dini ve millî değerlerin Rus dış politikası üzerindeki etkilerinin yeterince çalışılmamasına sebep olduğu söylenebilir.

Rusya’nın sıcak denizlere inme politikasının, XVIII. Yüzyılda başlayan ticari varlığından³ başka siyasi olarak fiiliyata geçmesi 1783’te Kırım Hanlığı topraklarının Rusya’ya katılması ile başlar⁴ ve 1812’de Napolyon’un Rusya seferinin bu ülke lehine sonuçlanmasından sonra da ivme kazanır. Osmanlı İmparatorluğu’nun kaybettiği her toprak Rusya’nın vergi gelirlerini artırarak savaş gücünü takviye eder.⁵ XVIII.

¹ Michel Vale ve Hans-Adolf Jacobsen, “Cultural Elements in GDR Foreign Policy”, *International Journal of Politics*, 1/2 (1982), s. 151-181.

² Markus Fischer, “The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy”, *Culture and Foreign Politics*, Ed. Brenda Shaffer, Londra: The MIT Press, 2006, s. 27-30.

³ İdris Bostan, “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, *Belleken* 225 (1995), s. 353-394.

⁴ Cevdet Paşa’nın Kırım Hanlığı üzerinden gelen vergi gelirlerinin artışını, *Devlet Giray Hân Olduğu ve Rusyaluyu Harac-güzâr Ettiği*, başlığı ile vermektedir. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 286-287. Aynı eserde Prut Muharebesi’nden sonraki yıllarda ise Rusya’nın güneye ilerleyişi ile Devlet-i Aliyye’nin ne surette sıkıntıya duçar olmaya başladığı anlatılmaktadır. Bkz. *a.g.e.*, s. 64-67.

⁵ Müjgan Cunbur, *Karacaoğlan Şiirleri*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1973, s. 322-323. Karacaoğlan’ın *Hazır ol vaktinde Nemçe Kralı*, dizesiyle başlayan koşmasının ikinci dörtlüğü Viyana’ya sefere giden Osmanlı ordusunun hangi askerleri içerdiği hakkındadır. *Yetmişbin var siyah postal giyecek/Seksen bin var Allah Allah diyecek/Doksanbin var tatlı cana kıyacak/ Yüz bini de Tatar Han’dan geliyor*. Şiirde bahsedilen üç yüz kırk bin kişilik ordunun yüz bininin Tatar Hanlığından geliyor olması bilgisi şüphesiz güvenilecek bir istatistik değildir. Ancak dörtlük Kırım Hanlığının Osmanlı ordusuna katkısının toplumun

Yüzyıl boyunca Ural Dağları'nın doğusunda devam eden Rusya'nın Asya topraklarına yönelik seferleri aynı yüzyılda İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirmesine paralel olarak ilerler, Rusya ve İngiltere önce Hindistan'ın kuzeyinde ve İran'da, daha sonra da Osmanlı egemenliğindeki bölgelerde karşı karşıya gelir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bağdat, Şam ve Mısır gibi vilayetlerdeki egemenliği her iki devletin de bölgede işgal veya sömürgeci siyaset yerine nüfuz oluşturma enstrümanları geliştirmelerine sebep olur. Özellikle İngiltere'nin Osmanlı topraklarında İran ve Afganistan'a göre farklı bir siyaset izlemesi Osmanlı İmparatorluğunun hükümlerlik haklarını korumadaki kararlılığı ile açıklanır.⁶ Din uluslararası politikanın bir enstrümanı haline gelir, başka bir ifade ile misyonerlik faaliyetleri siyasi nüfuz oluşturmak amacıyla yaygın olarak kullanılmaya başlanır.

Napolyon'un 1798 Mısır ve 1812 Rusya Seferleriyle Yakın Doğu'daki İngiliz-Rus Mücadelesinin Biçimlenmesi

İngiltere XVIII. Yüzyılın sonlarından başlayarak Doğu politikasını, dünyanın başka yerlerinden gelebilecek tehlikelere karşı sömürgesi Hindistan'ı koruma siyaseti üzerine bina eder. 1798'de Napolyon'un Mısır'a çıkışı İngiltere'yi alarma geçirir.⁷ Hindistan'ı en ekonomik şekilde nasıl koruyacağı İngiliz dış politikasının temel meselesidir. İngiltere'nin Doğu siyasetini, Arbuthnott 'bölgesel temelli savunma politikası'⁸ olarak isimlendirir. Buna göre daha fazla bölge işgal etmek ve savunma masraflarını artırmak yerine Hindistan yolu üzerindeki topraklarda kontrol mekanizmaları geliştirerek Hindistan'ı çevrelemeyi amaçlar. Nitekim İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma siyaseti

zihnindeki yeri hakkında fikir vermektedir. Kırım Hanlığı ve bu hanlığın nüfuz bölgesinin Rusya'nın eline geçmesiyle Osmanlı'nın kaybının Rusya'nın kazancı olacağı ve bunun da Rus ordusunun gücünü artıracacağı açıktır.

⁶ F.O. 78/704/240, PRO; Edward Ingram, *British Persian Connection, 1798–1828: Prelude to the Great Game in Asia*, Londra: Clarendon Press, 1992, s. 256; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Alkım Kitapevi, 2005, s. 119-133; Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi? Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018, s. 23.

⁷ Talal Toufic Farah, *Protection and Politics in Bahreyn, 1869-1915*, Beyrut: American University of Beirut, 1985, s. 13-15.

⁸ Hugh Arbuthnott ve diğerleri, *British Missions Around The Gulf 1575-2005: Iran, Iraq, Kuwait, Oman*, Folkestone: Global Oriental, 2008, s. 4.

bu yaklaşımın bir sonucudur. Bu siyaset, 1787-1792 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun Rusya ve Avusturya ile sürdürdüğü savaş sırasında İngiltere Başbakanı William Pitt (1783-1801) tarafından başlatılır.⁹ Berridge, İngiliz dış politikasının Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetinin İngiliz devlet adamlarını hem kendi ülkelerinde hem de Katolik düşmanları karşısında zor duruma düşürdüğünü kaydeder.¹⁰

İngiltere’nin Hindistan’a giden yollara yönelik hassasiyeti Osmanlı İmparatorluğunun takip ettiği denge politikası ile örtüşür; 1870’lere kadar, Mora ve Mehmet Ali Paşa isyanları haricinde iki devlet önce Fransız sonra da Rus yayılcılığına karşı iş birliğine gider. 1809’da İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Çanakkale Anlaşması bu ittifakın bir göstergesi olarak değerlendirilir.¹¹ Anlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu savaş halinde olduğu Rusya’ya karşı İngiltere ile ittifak kurarken İngiltere de Rusya’nın Hindistan’a gidebileceği bütün geçitleri tıkamaya başlar.¹²

Bazı İngiliz siyasetçiler İngiliz kamuoyunda ve parlamentosunda Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetini ve Rusya karşıtlığını kabul ettirmek için mücadele etmek zorunda kalırlar. Mesela Harford Jones’a¹³ göre; Rus yayılcılığına karşı Osmanlı toprak bütünlüğünün savunulması Hindistan’ın emniyeti açısından kaçınılmazdır. Jones’a göre Hindistan için daimî bir tehlike olarak Rusya geçici bir tehlike olan Fransa’nın 1798’den itibaren oynadığı rolden daha tehlikeli bir rol oynayacaktır.¹⁴ 1812’de İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi Robert

⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 20-22; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul: Der Yayınları, 2008, s. 68-79.

¹⁰ Geoffrey R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to Present Day*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 3; Selim Hilmi Özkan, “II. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2007), s. 2-5.

¹¹ Bu anlaşmanın tam metni için bkz. *Muâhedât Mecmûası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 14-34; Süheyla Yenidünya, “Kale-i Sultaniye Anlaşması’nın Gizli Görüşmeleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2009), s. 310.

¹² Yenidünya, a.g.m., s. 309-325.

¹³ Sir Harford Jones, Bağdat Konsolosu (Ağustos 1798-Ocak 1806), John Gordon Lorimer, *A Gazettee of Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Calcutta: Government Press, 1908, s. 2683 ve 2663; Sir Harford Jones Brydges, Tahran Olağanüstü Elçisi (Haziran 1807-Kasım 1811), Lorimer, a.g.e., s. 2663.

¹⁴ Ingram, a.g.e., s. 125.

Liston¹⁵ Dışişleri Bakanı Castlereagh'e Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Devletler Sistemine dâhil edilmesiyle Osmanlı-Rus barışının tesis edilebileceğini ve böylece Rus ilerleyişinin durdurulabileceğini yazar. Ancak Castlereagh'in 1815 Viyana Kongresi'nde toprak bütünlüğü teminatının tüm Avrupa devletleri gibi Osmanlı İmparatorluğu'na da tanınmasını sağlama çabaları dönemin Rus dış politika kuramcısı, Rusya'nın Paris Büyükelçisi, Viyana Kongresinde Murahhası sonra da Rusya Dışişleri Bakanı olan Nesselrode'in (1822-1856) muhalefeti nedeniyle sonuç vermez.¹⁶ Uluslararası alanda Rusya'nın, Avrupa Devletler Sistemine Osmanlı İmparatorluğu'nun alınmasını engelleyecek kadar etkin olabilmesi, Nesselrode'in diplomatik dehasının değil Napolyon'un giriştiği Rusya Seferinin başarısızlığa uğramasının bir sonucudur. Ayrıca, Rusya'nın 1813 Gülistan Antlaşması ile İran'ı kendi protektorasına alarak Hindistan'a bir adım daha yaklaşması Nesselrode'in elini güçlendiren diğer bir unsurdur.¹⁷

Yukarıdaki siyasi nedenlere ek olarak XIX. Yüzyıl'a gelindiğinde Rus dış politikacılarının sıcak denizlere inme siyasetinde kültürel ve dini gerekçeler de etkili olur. Rus milli kimliğinin temel ögesi olan Ortodoksluk etkeninden başka Rus aydınlarının Avrupa karşıtlığı ve köklerini Doğu'da arama akımı, Rus siyasetçileri tarafından araçsallaştırılır. Napolyon'un Rusya seferinin başarısızlığı Rusya'nın uluslararası alanda önemini artırmanın yanında içeride de 1812 Çocukları adında yeni bir hareketin başlamasına sebep olur.¹⁸ Tolstoy'a göre; Rusya bu zaferi, Rusça konuşma becerisi dahi bulunmayan, Batılılaşmış soylu süvarilerine ve komutanlarına değil, kahramanca savaşan serflerine ve işgalci Napolyon'un askerlerine saman dahi

¹⁵ Sir Robert Liston (2 Mart 1812- 7 Temmuz 1820) Lorimer, *a.g.e* , s. 2686.

¹⁶ Viyana Kongresi'ne katılmamış olmanın, Osmanlı İmparatorluğu'nun "egemenlik" ve "mülkiyet" alanlarında haklarını koruma noktasında zafiyete uğraması konusunda bkz. Ahmet Zeki İzgöer, "İktisadi Gelişimde Diplomasi Faktörü ve Ahmet Cevdet Paşa", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 184 (2010), s. 72-73. İzgöer'e göre; "Osmanlı Devleti o tarihte müttefik devletlerle beraber hareket etmiş ve kendisini Avrupa devletleri arasında görmüş olsaydı, Sultan Abdülmecid zamanında politik alanda kazanılan mevki daha o tarihte ele geçirilmiş olurdu."

¹⁷ Ingram, *a.g.e.*, s. 204-205.

¹⁸ Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı, Rusya'nın Kültür Tarihi*, çev. F. Dereli, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 93.

satmayarak onları Moskova’da kıpırdayamaz hale getiren mujiklerine borçludur.¹⁹ Serflerin bu direnişinden etkilenen, Dekabristler olarak adlandırılan bir kısım subaylar ve aydınlar Slav milliyetçiliğinin öncüsü olurlar. Dekabristler, Finlandiya’dan Gürcistan’a kadar tüm çeşitli etnik farklılıkları zorla da olsa yok edip Ruslaştırarak bir ulus devlet kurma düşüncesindedir.²⁰ Bir Dekabrist olan Pyotr Çadayev’in aslında bir tarih kitabı olan İlk Felsefi Mektup adlı eserinde, “Başkalarının peşinden koşmayı bırakmanın zamanı geldi....kendimizi olduğu gibi anlamalı ve yalan söylemeyi bırakıp gerçeği aramalıyız”²¹ şeklindeki itirafı, Rus aydınlarının Batıdan Doğuya yönelişini temsil eder. Dekabristler, yeni dünyada kendisine yeni bir rol biçme ihtiyacındaki Rusya’nın dış politikası üzerinde etkili olur. Batı karşıtlığı olarak tanımlanan bu yöneliş tüm Rusların annesi Moskova’nın²² Rus tarihinde ikinci kez önem kazanmasını ve Avrupa şehirlerinin kopyası Petersburg’un gözden düşmesini de temsil eder.

Rus düşünce ve kültür tarihinde Moskova’nın önem kazanması 1453’te İstanbul’un fethi ile başlar. Ruslar, İstanbul’un 1453’te Türklerin eline geçmesinin 1439’da Rum Ortodoks Kilisesi’nin Roma ile tekrar birleşmesi suçunun cezası olduğuna inanırlar.²³ 1550’lerde Kazan ve Astrahan şehirlerinin düşmesi ile Altın Ordu Devleti’nin son bulmasını ve özellikle Kazan’ın 1552’de düşüşünün Kutsal Festival gününe denk gelmesini Meryem Ana’nın şefaati olarak telakki eden Ruslar günün anısına Moskova’da Aziz Vasili Katedralini inşa ederler. Moskova’nın Üçüncü Roma ve Ortodoks inancının yaşayan tek merkezi olduğuna inanan Ruslar kendilerini Bizans’ın yegâne varisi olarak görürler. Korkunç İvan (1533-1547) tüm Doğu Hıristiyanlarının kurtuluşunun Rusların sorumluluğu olduğu düşüncesindedir. Çar Aleksı Mihayloviç’in (1645-1676) 1660’larda Moskova’da Kameme Kilisesi’ni taklit eden manastırlar inşa ettirip, kendisini Yeni Konstantin, Moskova’yı da Yeni

¹⁹ Leo Tolstoy, *War and Peace*, çev. Louise Maude ve Aylmer Maude, Oxford: Oxford University Press, 1998; Figes, *a.g.e.*, s. 117.

²⁰ Figes, *a.g.e.*, s. 104.

²¹ Figes, *a.g.e.*, s. 141.

²² Micheal Cherniawski, *Tsar and People: Studies in Russian Myths*, New Heaven: Yale University Press, 1961, s. 44-70.

²³ Figes, *a.g.e.*, s. 158-159.

Kudüs ilan etmesi Ortodoksluğun Rusya'nın siyasi kültürü ve devlet geleneğindeki önemini temsil eder.²⁴ Cevdet Paşa, Rusların Hıristiyanlığı Roma'dan değil de Bizans'tan almalarının Rusya devlet geleneğini nasıl etkilediğini anlatır. Çar'ın Tanrı benzeri konumu, gücünü diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi Papa ile paylaşmayı, Cevdet Paşa'nın tabiri ile 'inân'ı hükûmeti bütün bütün eline almış bir hükümdar' oluşu, Rusların dinlerini Bizans'tan almalarının doğal bir sonucudur.²⁵ XVIII. Yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın tecrübe ettiği Rönesans ve Reform hareketinin dışında kalmış Rusya Büyük Petro'ya göre geri kalmış bir ülkedir. Moskova'dan ve kiliseden nefret eden Petro Rusya'nın Baltık Denizi üzerinden ticaretini mümkün kılacak taklit bir Avrupa şehri olarak Petersburg'u inşa ettirir. Mimariden yaşam tarzına, dilden sanata kadar Ruslara ait ne varsa terk edilip yerine Batı Avrupa'ya ait olanlar konulur.²⁶

1812'de yüz yıldır taklit ettikleri Fransızların Moskova'yı işgali ve bu şehri Batılılaşmış Ruslar yerine serflerin savunması Rusların istikametini Petersburg'dan Moskova'ya, Batıdan Doğuya çevirir.²⁷ Moskova'nın Üçüncü Roma hatta Yeni Kudüs olarak telakki edilmesi, Ortodokslar dışındaki Hristiyanların kâfir olarak görülmesi, Hristiyan âleminin kurtuluşunun Rusya'nın sorumluluğu olduğu gibi yaklaşımlar, Osmanlı'nın Ortodoks tebaasını himaye iddialarının zeminini hazırlar. Ortodoksların himayesi ve dini serbestisi Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan her siyasi antlaşmanın sabit konusudur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan başlamak üzere bu anlayış belirginleşir. Antlaşmanın yedinci maddesinde Âsitane-i Aliyye'de Rum Mezhebinde Hristiyan olarak bir nefer maslahatgüzarı ikamet ü ibkâ idüp, mesfûrların hakkında Devlet-i Aliyye, her hâlde âsâr-ı inâyet ü merhametini bezl eyleye,²⁸ ifadesindeki Rum Mezhebi sıfatı dikkat çekicidir. Bu maddede İstanbul'da ikamet edecek olan maslahatgüzarın sıfatının 'Rus' yerine

²⁴ Kevin M. Kain, "Les terres de l'orthodoxie au XVIIe siècle circa 1590-1720", *Cahiers du Monde russe*, 3 (2017), s. 371-394.

²⁵ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 22.

²⁶ Figes, *a.g.e.*, s. 37-43.

²⁷ Figes, *a.g.e.*, s. 163.

²⁸ BOA, TS. MA. d 7014; Cevdet Paşa, *a.g.e.*, cilt 2, s. 750.

Rum/Ortodoks mezhebinde Hristiyan olması şartı dini değerlerin Rus siyasetindeki belirleyiciliğinin göstergelerindedir.

Dekabrist ve Panslavist aydınlar’ın İstanbul’un Türklerden geri alınarak Slav halklardan oluşan bir imparatorluğun başkenti yapılması, Türklerin boyunduruğunda olan tüm Ortodoksların özgürleştirilmesi gibi tezleri Rusya’yı Osmanlı karşıtı politikalar izlemesi yönünde teşvik eder.²⁹ Rusya’daki bu gelişmeleri dikkatle takip eden İngiltere, 1815’te Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Devletler sistemine dâhil edilmesini diplomatik girişimlerle gerçekleştiremeyince Rusya aleyhine bir kampanya başlatır. Bu kampanyada; Rus generallerinin beceriksizliği nedeniyle Napolyon’u ellerinden kaçırdıkları, I. Alexander’ın, Büyük Petro’nun vasiyetinin bir gereği olarak Yakın Doğu üzerindeki Rus emellerini sürdürdüğü, İstanbul’u takiben Tahran’ı ve daha sonra Hindistan’ı ele geçirme azminde olduğu ve Rusların haddizatında Avrupalı değil Asyalı ve barbar olduklarının altı çizilir.³⁰ Rusya’ya karşı başlatılan bu kampanya Rusya’yı durdurmak yerine Rusların Batı karşıtlığını daha da güçlendirerek Rus aydınlarının kendi kökenlerine ve dinlerine yönelme akımını kuvvetlendirir.³¹

Rusya’nın Doğu’ya yöneliminde iktisadi nedenler de rolü oynar. Rus ekonomisi XVIII. Yüzyıl’ın sonlarıyla XIX. Yüzyıl’ın başlarında Avrupa moda akımlarının etkisiyle kürke olan talebin düşmesinden payını alır, kürkün kaynağı olan Sibirya iktisadi bir merkez olma özelliğini yitirir bir sürgün destinasyonuna dönüşür.³² Rus aydınları kimlik arayışı üzerinden Doğu’ya ve köklerine yönelirken Rus sermayedarları sömürecek yeni topraklar bulma, Rus siyasetleri de azalan vergi gelirlerini telafi çabasındadır. Sırp bağımsızlık hareketi, Mora ayaklanması, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı gibi gelişmeler Rusya’ya Osmanlı içişlerine müdahil olması için fırsatlar sağlar. Buna karşın İngiltere, Ruslara karşı

²⁹ Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi, 1760-1900: Aydınlanmadan Marksizme*, çev. Adam Şenel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 100-101; Nicolas Zernov, *Eastern Christendom*, Londra: Readers Union Weidenfeld and Nicolson, 1963, s. 175-186.

³⁰ Ingram, *a.g.e.*, s. 209-210.

³¹ İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2009, s. 208-210.

³² Mark Bassin, “Inventing Siberia: Visions of the Russian East in the Early Nineteenth Century”, *American Historical Review*, 3 (1991), s. 768-770.

savaşmaktansa arabuluculuk rolü üzerinden olayların gelişimine kendi lehine yön verme siyasetini takip eder.³³ Osmanlı topraklarına yönelik Rus-İngiliz nüfuz mücadelesi, Kudüs ve çevresinde ortaya çıkmadan önce Mora Yarımadası'nda belirginlik kazanır.³⁴

Başlangıçta Yunan bağımsızlık savaşının başarısız olacağına inanan bazı İngiliz diplomatlar,³⁵ Rusya ile Osmanlı arasında arabuluculuk yaparak Mora krizini çözmeye çalışır. Ancak , Balkanlarda artan Rus etkinliği ve isyanı bastırma noktasında Osmanlı Devleti'nin siyasi hataları³⁶ gibi nedenlerle bu tahminlerinde yanılırlar. Yeni siyasi şartlara hızla adapte olan İngiltere, kurulacak Yunanistan'ın kendi himayesinde olması için 1826 Navarin Olayında Osmanlı karşısındaki blokta yer alır. Bu noktada İngiltere'nin arabuluculuk rolünün barışın temin edilmesinden ziyade siyasi gelişmeler üzerinde kontrol sağlayıp bunları kendi lehine yönlendirme amacını taşıdığı hatırlanmalıdır.³⁷ 1824'te İngiliz Dışişleri Bakanı ve Avam Kamarası Başkanı G. Canning, İstanbul'a, kuzeni S. Canning'e³⁸ "Yunanistan'ın kayıtsız şartsız bağımsızlığına

³³ BOA, A.DVNS.NMH.d. 11/125, s. 1-2; Sir Stratford Canning, Bab-ı-Âli'ye, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, Fransa ve İngiltere arasında metalib-i dostane arzusunda olduğunu bildirmesi bu arabuluculuk girişimini gösterir.

³⁴ Celal Erdönmez, "Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Osmanlı-Rusya İlişkilerinin Kıbrıs'a Yansması: Konsoloslar, Tüccarlar ve Ticaret", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 139-164.

³⁵ Ingram, a.g.e., s. 256.

³⁶ Cevdet Paşa, a.g.e., cilt 3, s. 3113-3125. Cevdet Paşa, Mora İsyanının İmparatorluğun kontrolünden çıkmasında Osmanlı devlet ricalinin de sorumlu olduğunu iddia eder. Paşa, özellikle *Halet Efendi'nin etvar ve harekâtını basar-ı basirini gışâ'-i gafflet/gaflet örtüsü bürümüş idi de bunca emârât-ı meşhûdeyi görmüyordu*, şeklinde değerlendirir.

³⁷ Cevdet Paşa, a.g.e., cilt 3, s. 3123-3125. Cevdet Paşa, hâlbuki İngilterelü Mora'yı zabt eylemek niyyetinde olsa Mora'nın asâkir-i İslâmiyye'den tahliyyesi çâresini araması emri tab'î idi yohsa Mora'ya asker ve mühimmât gönderiniz deyü ibrâm eylemek ihtimali var mıydı, hükmü ile İngiltere'nin başlangıçta Yunan İsyanının bastırılması yönündeki siyasetini teyid eder.

³⁸ 1808'de İstanbul Büyükelçiliğine birinci kâtip olarak atanan Sir Stratford Canning'in İngiliz İstanbul Elçiliği'ndeki unvan ve görev dönemleri şöyledir: Sir Stratford Canning, Fevkalade Orta Elçi (17 Temmuz 1809-Temmuz 1812), The Right Honorable Stratford Canning, Büyükelçi (10 Ekim 1824-10 Nisan 1829), The Right Honorable Sir Stratford Canning, Özel bir Misyon (31 Ekim 1831), The Right Honorable Sir Stratford Canning, Büyükelçi, aralıklarla (16 Ekim 1841-Mayıs 1858), Viscount Stratford de Redcliffe, Sultan Abdülmecid'in azli için özel bir misyon (Ekim 1858). Lorimer, a.g.e., s. 2669-2670.

Sultan, Osmanlı İmparatorluğu’na itaatine ise Çar itiraz edecektir” diye yazar. Daha sonra bölgede istikrarın ancak Yunan bağımsızlığının sağlanmasıyla mümkün olacağını iddia ederek başka bir seçeneğinin olmadığını göstermeye çalışır.³⁹ Ingram, G. Canning’in nihai tercihini Yunanistan lehinde yapmasını, bu devletin ileride Rusya’yı Balkanlarda dengeleme beklentisiyle açıklar.⁴⁰ İngiltere’nin bu tercihinde İngiliz liberallerinin Antik Yunana duydukları sempatiye ek olarak, Rum Ortodoks tebaayı Rusya’nın nüfuzuna bırakmama isteği de rol oynar.⁴¹ Hiç şüphe yok ki, İngiliz liberallerinin Yunanistan’a olan ilgisi Antik Yunan’a duyulan sempatiden ibaret değildir. Diğer taraftan, İngiliz finansörler de Yunan isyan senetleri gibi enstrümanlarla, Rus himayesinde bir Yunanistan yerine İngiltere’ye iktisadi olarak bağımlı bir Yunanistan hedefi konusunda İngiltere’nin önünü açar.⁴²

Öte yandan, G. Canning, Rusya’yı Yunan bağımsızlığı meselesinde sıkıştırmalarının, ileride Rusya’nın gücüne ihtiyaç duyduklarında bu gücü yanlarında bulmama endişesi ile Yunan Bağımsızlığına cevaz verdiğini savunur.⁴³ Ingram’a göre; G. Canning, Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını savunma maskesi arkasında, aslında Balkanlar’da Rus nüfuzunun aşamalı olarak tesis edilmesini izlerken İngiltere’nin gerektiğinde Bağdat, Suriye ve Mısır’a kolayca müdahale

³⁹ Ingram, *a.g.e.*, s. 256. Ayrıca bkz. *BOA, TSMA, E. 578/32*.

⁴⁰ Ingram, bir değerlendirmesinde; Yunanistan’ın bağımsızlığını desteklemekle XX. Yüzyıl’daki bağımsızlık hareketlerini desteklemenin aynı şey olmadığını, Osmanlı sisteminin içerden bakıldığı zaman bir koloni imparatorluğu değil bir devlet sistemi şeklinde örgütlendiğinin, bu sistemin İngilizlerin Hindistan İmparatorluğu veya Commonwealth sistemiyle karıştırılmaması gerektiğinin altını çizer. Ingram’a göre İngiltere’nin Yunan Bağımsızlık Savaşı’nı desteklemesi, iddia ettiği büyük devlet olma rolü ve Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik siyasetiyle çelişki halindedir. Ingram’ı Osmanlı sisteminin diğer emperyalist sistemlerle farkını izaha teşvik eden şey, Yunan Bağımsızlık Savaşı’nı desteklemenin anti-kolonyalist ve ilerici bir anlayışı temsil etmediğini açıklama çabası olarak görülebilir. Ingram, *a.g.e.*, s. 257 ve s. 259.

⁴¹ Ingram, *a.g.e.*, s. 256.

⁴² Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, İstanbul: Kolektif Kitap, 2015, s. 322.

⁴³ G. Canning’in bu akıl yürütmesinin sebebi Fransız yayımlıclığını Rusya’nın askeri gücünün durduğu düşüncesidir. Nitekim benzer bir askeri tehdit gene Alman birliğini takiben kıta Avrupa’sından çıkar ve İngiltere benzer bir refleksle Alman yayımlıclığına karşı Rusya ile ittifaka gider.

edebileceğine inanır. Hassaten Yakın Doğu'daki gelişmelere odaklanmayı öngören bu bakış Rusya'nın Kafkasya üzerinden Hindistan'ı tehdit etmesine karşı hiç taviz verilmemesinde de açıkça görülür.⁴⁴ Diğer taraftan Rus aydınlarının Panslavist tutumları sayesinde Rus kamuoyunun desteğini⁴⁵ de arkasına alan Rusya hem siyasi hedeflerini hem de Rum Ortodoks tebaa üzerinde nüfuz kurma amacını adım adım gerçekleştirmeye başlar.

Barışçıl Haçlılar ve Kudüs ve Çevresinde Yoğunlaşan İngiliz-Rus Nüfuz Rekabeti

1829 Edirne Antlaşması ile Rus nüfuzunun Osmanlı coğrafyasında belirginlik kazanmaya başlamasıyla⁴⁶ Yakın Doğu'da G. Canning'in izlediği dış politikanın yanlışlığı anlaşılır.⁴⁷ Balkan Ortodokslarından sonra Rusya'nın gözünü Suriye ve çevresindeki Ortodoks tebaaya çevirme ihtimalini G. Canning öngöremez. Siyasallaşarak yozlaşmış Ortodoks Kilisesi yerine manastırlara yönelen ve Rus kimliğini bu çerçevede yeniden ele alan Rus aydınları, Ortodoks inancında Staretzlik olarak tanımlanan kurumun ihyasına yönelmeleri⁴⁸ Antakya ve Kudüs'ü

⁴⁴ Ingram, *a.g.e.*, s. 298.

⁴⁵ Aleksandr Puşkin, *Yüzbaşının Kızı: Bütün Öyküler Bütün Romanlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 73. Yunan Bağımsızlık Savaşının, Rus kamuoyunda gördüğü desteğe dönemin edebiyatından örnekler bulmak mümkündür. Yurtseverliğini göklere çıkardığı bir kahramanını Puşkin bu ayaklanmayı örgütleyen Aleksandr İspilanti'nin yönetimindeki Heteryacı birliklerden birisinde ölüme gönderir. Aynı eserde gözlemlenen diğer bir olgu Yunan mahalle mekteplerinin taşrada yoksul çocukların eğitiminde gördüğü roldür. Anton Cehov bizzat bir Yunan mahalle mektebinde okur. Bu mektebe devam ettiği sırada Cehov'a verilen hedef, mektebi bitirdikten sonra Atina'ya gitmesi, ticaret yapması ve memleketi olan Taganrog'da zengin Rum tüccarları gibi saygın bir hayat sürmesidir. Bkz. Anton Cehov, *6. Koğuş*, çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1941, s. 6-8.

⁴⁶ M. Alaattin Yalçınkaya, *III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası, Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.1065.

⁴⁷ Ingram, *a.g.e.*, s. 298.

⁴⁸ Leonard Stanton, *The Optina Pustyn Monastery in the Russian Literary Imagination: Iconic Vision in Works by Dostoevsky, Gogol, Tolstoy and Others*, New York: Peter Lang Inc., 1995, s. 63-64; Metropolitan Hilarion Alfeyev, *Saint Isaac the Syrian and His Spiritual Legacy: Proceedings of the International Patristics Conference Held at the Sts Cyril and Methodius Institute Studies*, New York: St Vladimirs Seminary Press, 2015, s. 249-258.

Rus kamuoyunun gündemine taşır. Slav milliyetçiliğinin kuramcılarında biri olarak kabul edilen Dostoyevski, Staretzliğin Sina ve Suriye’de bin yıllık geçmişi ile Ortodoksluğun en bozulmamış şekliyle yaşadığını ve dünyayı değiştirecek yıldızın buradan parlayacağını iddia eder.⁴⁹ Aydınların Suriye ve çevresine olan bu ilgisinin hem Rus kamuoyunu hem de siyasetini etkilediği görülür. 1828’de Rusya’nın Doğu Ermenistan’ı kendi topraklarına katması, Ermeni Katogikosluk, yani Eçmiyazın Kilisesi’nin Rusya’nın sınırları içinde kalması Rusya’ya yeni bir zemin sağlar.⁵⁰Edirne Antlaşması ile Ortodoks tebaanın himayesine yönelik Rusya’nın artan gücü, Rus aydınların Doğu ile kesilmiş bağlarını canlandırma idealinin de önünü açar. Rus hacılar kadar Rus tüccarları da Suriye, Kudüs ve çevresine seyahat etmeye başlarlar.⁵¹

G. Canning’in ölümünden sonra kurulan Palmerston Hükümeti’nin (1830-1841) başlangıçta aktif bir tutum ortaya koymaması,1832’de başlayan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı karşısında tereddütlü bir politika izlemesi, Osmanlı İmparatorluğu’nu Rusya’dan destek almak ve karşılığında 1833 Hünkâr İskeleyi Anlaşmasını imza etmek zorunda bırakır.⁵² Mehmet Ali Paşa isyanı karşısında aktif bir siyaset izlemediği için Rusya’nın güçlenmesine sebep olan Palmerston pişmanlığını, 1840’ta kabine üyesi Lord Holland’a yazdığı bir mektupta İngiliz tarihinin hiçbir döneminde hiçbir kabinenin bu kadar büyük bir yanılsa düşmediğini, itiraf ederek dile getirir.⁵³ İngiltere’nin Rus tehdidini gerek Yunan Bağımsızlık savaşında gerekse Mehmet Ali İsyanı sırasında ihmal etmesini, Bağdat Konsolosu Rawlinson, affedilemez

⁴⁹ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 28-48. Dostoyevski Optinalı Peder Zedergolm’ün yazılarına, yani manastırlara sıkışmış öğreti olan Staretzliğe işaret eder. Bkz. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 96.

⁵⁰ Paul Werth, “Kilise’nin Başı, İmparator’un Kulu: Rus İmparatorluğu’nun İç ve Dış Politikalarının Kesişme Noktasında Ermeni Katolikosu, 1828-1914”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 43 (2012), s. 33-71.

⁵¹ BOA, HR.MKT. 3/9.

⁵² Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 59-65; BOA, HR.SYS. 1847/1.

⁵³ Jasper Ridley, *Lord Palmerston*, Londra: Book Club Associates, 1970, s. 159-161.

siyasi coğrafya cehaleti olarak değerlendirir.⁵⁴ Bailey, İngiltere'nin Rus tehdidini ihmal etmesini, İngiliz dış siyasetinde Napolyon savaşları sonucunda bir alışkanlık haline gelmiş olan Fransız tehdidine yönelik refleksiyle ilişkilendirir. Buna göre Fransa'nın ilgisi Avrupa'dan kopup Cezayir üzerinde somutlaştıkça İngiliz kamuoyunun ve hükümetinin dikkati de Yakın Doğu'ya yönelmeye başlar.⁵⁵ İngiliz dış politikasındaki bu değişimde Hariciye Nazırı Büyük Reşit Paşa'nın⁵⁶ diplomatik dehası da rol oynar.⁵⁷

İngiltere'nin Şam ve Kahire Konsoloslukları bölgedeki İngiliz tüccarların ihtiyaçlarını fazlasıyla karşıladığı halde Kudüs gibi ticaretle ilgisi olmayan küçük bir kasabada konsolosluk açması muhtemel Rus nüfuzuna karşı atılmış bir adımdır. 1798'den beri bölgede faaliyet gösteren İngiliz misyonerlerin Ruslar veya Fransızlar gibi etkin olamamaları Anglikanların bölge halkları ile kadim dini ünsiyetlerinin olmayışı ile açıklanır.⁵⁸ İngiltere, konsolosluk müessesesi üzerinden tesis ettiği istihbarat mekanizmasıyla⁵⁹ Rusya'nın Kudüs'teki bütün faaliyetlerini gözlemleyerek, Yahudi azınlığı destekleyerek, Ortodoks Arapları da protestanlaştırarak kendisine bir toplumsal zemin elde etmeyi planlar. İngiltere politik nüfuzunu Anglikan Kilisesinin uzantısı olan London Society, London Jews Society⁶⁰ gibi dini kurumlar ile takviye eder. Dini kurumların amaçları Yahudileri Protestanlaştırmak/ Jewish Conversion suretiyle hidayete erdirmektir. İngiltere yüzyılın sonuna geldiğinde her iki kitleyi de dinlerinden döndüremediği için Yahudileri

⁵⁴ John B. Kelly, *Britain and the Persian Gulf, 1795–1880*, Oxford: Clarendon Press, 1968, s. 260.

⁵⁵ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 97-104; Francis Evans Bailey, "The Economics of Foreign Policy, 1825-1850", *The Journal of Modern History*, 4 (1940), s. 452–453.

⁵⁶ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.1384-1385.

⁵⁷ BOA, HAT, 829-37498; Fatma Aliye Cevdetpaşazade, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1914.

⁵⁸ Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 10 (2003), s. 107-120 ve 110-111.

⁵⁹ Gordon L. Iseminger, "The Old Turkish Hands: The British Levantine Consuls, 1856-1876", *The Middle East Journal*, 3 (1968), s. 311-312.

⁶⁰ BOA, HR. İD. 1810/7.

himaye etmek, hatta Yahudilerin Kudüs’e dönüşünü /Jewish Return desteklemek zorunda kalır.⁶¹

İngiliz dış politikasının Osmanlı topraklarında dini meselelere yönelik öncelikleri; genel olarak tüm Hristiyanların, özel olarak Protestanların ve Grek Ortodoks Kilisesi’nin himayesi ve Hristiyanlık kültür mirasının yağmalanması olarak sıralanır.⁶² Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile Rusya’nın Ortodoksların himaye edilmesi imtiyazını tamamıyla yedine geçirmesinden sonra İngiliz-Rus rekabeti genel olarak Suriye ve Mısır üzerinde, özel olarak da Kudüs’te Ortodoksların himayesine yoğunlaşır.⁶³ İngiltere açısından Yakın Doğu Hristiyanları üzerinde nüfuz kurmuş bir Rusya, bu bölgede siyaseten aktif olacak böylece Hindistan için tehdit oluşturacaktır. 1830’larda Rusya tıpkı yüzyılın başında Fransa’nın yaptığı gibi İngiltere’nin dünya siyasetindeki hâkim pozisyonunu tehdit etmektedir. Napolyon Fransız İhtilalinin değer sistemleri üzerinden yeni bir düzen teklif ederlerken Slavist Ruslar, Rus Ortodoksluğunun tüm Hristiyan dünyasını kurtaracak değer sistemlerini barındırdığını iddiasıyla Batı hakimiyetini reddederler.⁶⁴ Ortodoksluk kimliği üzerinden geliştirilen bu iddianın Rus dış politikası üzerindeki etkisini Balkanlarda özellikle Yunan isyanı sırasında tecrübe eden İngiltere’nin Rusya’nın bu iddiasını Suriye ve çevresi için de ön gördüğü söylenebilir.

Napolyon’un Mısır’a girişi ile başlayıp Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın isyanı ve işgali ile bozulan ve zaten hassas dengeler üzerine kurulu olan Suriye’deki Osmanlı düzeni iyice sarsılır ve siyasi boşluk meydana gelir. Buzpınar’ın bulgularına göre Kavalalı’nın oğlu ve Suriye Valisi İbrahim Paşa, Osmanlı’ya karşı Batılı müttefikler edinmek için bölgeyi Batının siyasi, dini ve kültürel nüfuzuna açar.⁶⁵ Ayrıca timar sisteminin bozulmasından beri devam eden Sünni elitlerin Suriye’deki baskın rolü,

⁶¹ Alexander Schölch, “Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of the Balfour Policy”, *Journal of Palestine Studies*, 1 (1992), s. 42-44 ve 39-56.

⁶² Berridge, *a.g.e.*, s. 4.

⁶³ Ingram, *a.g.e.*, s. 319-320.

⁶⁴ Theofanis George Stavrou, “Russian Interest in the Levant 1843-1848: Porfirii Uspenskii and Establishment of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem,” *Middle East Journal*, 1/2 (1963), 91-103 ve 102-103.

⁶⁵ Buzpınar, *a.g.m.*, s. 111-112.

Batılı devletlerce gayrimüslim unsurlar lehine Osmanlı iç işlerine karışmak için araçsallaştırılır.⁶⁶ Başta Rusya olmak üzere İngiltere ve Fransa, Kudüs ve çevresinde tarihsel olarak ünsiyet sahibi olduklarını düşündükleri dini azınlıklar üzerinden nüfuz oluşturmaya çalışırlar. Schölch, Batılı güçlerin kutsal topraklara yönelik mücadelesini Haçlı Seferlerine benzetir. Gerekçe bulma çabalarını da barışçıl Haçlılar/ Peaceful Crusade olarak isimlendirerek eleştirir.⁶⁷

Kudüs'ün uluslar arası siyasetin nüfuz mücadelesine dönüştüğünü gören Osmanlı yönetimi hem idari hem siyasi hem de diplomatik önlemler alarak siyasi istikrarı da sağlayarak hükümler haklarını korumaya çalışır. 1840'lardan itibaren Tanzimat reformları ile Hristiyan ve Yahudi cemaatlerin yerel meclisler üzerinden idareye katılmalarını sağlaması, bu sancağı 1841'de Mutasarrıflık düzenlemesi ile önce merkeze daha sonra Sayda eyaletine ve Kırım Savaşı sırasında tekrar merkeze bağlama gibi idari düzenlemelere gidilmesi⁶⁸ Osmanlı yönetiminin siyasi istikrarı koruma çabalarını temsil eder. Diğer taraftan diplomatik girişimlerle Kudüs'e yönelen rekabeti de dengelemeye çalışır. Nesselrode'un 1852'de Ortodokslar lehine düzenleme yapılmasına yönelik talepleri Hariciye Nazırı Mehmet Emin Âli Paşa tarafından Devlet-i Aliyye'nin *hiçbir tebdilat-ı tecviz buyurmayacağı*, Rusya'nın taleplerinin *usûl-u atıkaya mugayyir* olduğu ve statükoyu bozacağı gerekçeleri ile reddedilir. Osmanlı Devleti *evamir-i mülükâne iktizasınca mahal-i mukaddesanın etrafında sulh ve selah-ı mezhebiyeyi temin etmek hususlarına itina*⁶⁹ gösterse de Kudüs, Batılı devletlerin dış politika enstümanına dönüşür ve Kırım Savaşının temel sebebi olur.

⁶⁶ Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, "Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye", *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika*, Ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s. 5-8.

⁶⁷ Schölch, a.g.m, s. 40

⁶⁸ İhsan Satış, "Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2 (2015), s. 545-572.

⁶⁹ BOA, HR. SYS. 475/67.

İhtida Ettirilememiş Yahudiler ve İngiltere ile Arap Ortodokslar ve Rusya

Bu mücadele, Rusya’nın Rum Ortodoks Kilisesi ile temasına İngiltere’nin konsolosluk ihdası ile cevap vermesiyle başlar. Bu durum Kudüs’ün politik bir merkez olma sürecindeki çekiciliğini ve sonuç olarak rolünü de artırarak Kudüs’ü uluslararası siyasetin merkezine oturtur. A.M. Hyamson ve J. Parkes gibi Yahudi tarihçilerin Kudüs’te İngiliz Konsolosluğun ihdasını ve devamında Yahudilerin Filistin’i yurt edinmelerinin teşvik edilmesini İngilizlerin Yahudilere yönelik sempatisi tezi ile açıklamaları gerçekliği temsil etmekten uzaktır.⁷⁰ XIX. Yüzyılın ilk yarısında İngiltere’de böyle bir sempatiden söz edilemez.⁷¹ İngiliz devlet adamlarını böyle bir sempatinin yönlendirdiği iddiası Verete’ye göre; Balfour Deklarasyonu sonrasında tarih yazıcılığında önemli bir paya sahip olan, İngiliz-Yahudi işbirliğini teşvik eden Yahudi tarihçilerin ideolojik bakış açısının bir sonucudur. İngiliz Anglikan Kilisesi, Yahudilerin Yahudilikten çıkmaları ve hidayete ermiş gerçek Protestanlar olarak Kudüs’e dönmeleri şartıyla Yahudi göçünü/Jewish Return, desteklerken⁷² İngiliz devlet adamları Filistin’de İngiliz nüfuzunu oluşturacakları bir insan kitlesine sahip olmayı amaçlar. Zira Kudüs ve çevresinde yaşayan Ortodoks topluluğa yönelik Rusya’nın ve Katolik topluluğa yönelik Fransa’nın himaye iddiaları, Ortodoksları Protestanlığa ihtida ettiremeyen İngiltere’yi Yahudi topluluğuna yöneltir.

⁷⁰ Albert Montefiore Hyamson, *British Projects for the Restoration of the Jews (1875-1954)*, Leeds: Petty & Sons, 1917; James Parkes, *A History of Palestine from 135 A.D. to Modern Times*, Harmondsworth: Penguin Books, 1970. Balfour Deklarasyonu milat alınarak, Filistin tarihine yönelik çalışmaların “*Deklarasyon Öncesi ve Sonrası Yayınlar*” başlığıyla incelenmesi önemli görülmektedir. Böyle bir çalışma Deklarasyon sonrası literatürün öncesindeki tarihin ideolojik amaçlarla ne derece çarpıtıldığını anlamak açısından kıymetli olacaktır.

⁷¹ Charles Dickens, *Our Mutual Friend*, Hertfordshire: Wordsworth Classics, 1997. Dickens bu çok kapsamlı eserinde dönemin İngiltere’inde Yahudilere yönelik nefreti, içinde yaşadıkları yoksul şartları, dışlanmışlıklarını ve günah keçisi haline getirilmesini eleştirel bir dille anlatır.

⁷² M. Verete, “Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?”, *The English Historical Review*, 335 (1970), s. 316-345.

İngiltere'nin Şam Konsolosu John William Perry Farren, Palmerston'a İngiltere'nin Kudüs'te konsolosluk açmasının gerekçelerini Katoliklerin kurumsal varlıkları ve Türk otoritelerine karşın İngiliz varlığının temsil edilmesi olarak sıralar.⁷³ Dışişleri Bakanı Dük Wellington, Kudüs'ün ticari kapasitesinin yetersizliği nedeniyle bu teklifi dikkate almaz. Kahire Konsolosu Patrick Campbell'ın 1835'te Farren'in gerekçelerine benzer gerekçelerle Kudüs'te bir konsolosluk kurulmasının önemine yönelik yazışmaları da bir karşılık bulmaz.⁷⁴ Bu ve benzeri yazışmalarda Fransa'nın bölge Katoliklerine yönelik himaye faaliyetlerinin altı çizilse de Palmerston bunları da dikkate almaz. Ancak Farren'in 18 Eylül 1836 tarihinde Rus Hükümetinden Suriye Kamame Kilisesine/Holy Sepulchre'ye bazı değerli hediyelerin geldiğini ve hediyelerin gelişinin Ortodoks Araplarla Rusya'nın arasındaki bağları tazelediğinden yazması⁷⁵ üzerine Palmerston, Kudüs'te ivedilikle konsolosluğun kurulması emrini verir. Eylül 1836'da alınan bu kararın uygulamaya geçmesi Temmuz 1838'de mümkün olması Bab-ı Âli'nin bu talebi peşinen kabul etmediğini gösterir.⁷⁶ Palmerston'ı harekete geçiren etken, Rusya'nın bölge Hıristiyanlarına yönelik himaye iddiası ve amacdır ki bu Kırım Savaşına (1854-1856) giden süreci başlatır. 1840'larda Rusya'nın faaliyetlerini Bağdat, Basra Körfezi ve Suriye'ye doğru genişletmesi⁷⁷ İngiltere'yi haklı çıkarır.

⁷³ PRO, FO 78/243, 20 Kasım 1834, Farren'den Viscount Palmerston'a.

⁷⁴ Verete, a.g.m., s. 321-323.

⁷⁵ İhsan Satış ve Muhammed Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Belleten*, 285 (2015), s. 285 ve 675-712. Rus din adamları 1818 tarihinden itibaren Kudüs'te aktif olsalar da bu varlıklarını Kudüs Rum Patrikhanesi ile ve Patrik V. Athanasios ile iş birliği üzerinden yürütürler.

⁷⁶ BOA, C. HR 170/8466.

⁷⁷ PRO, FO 78/704/168, 6 Ocak 1847, Rawlinson'dan Viscount Palmerston'a "...Counsel Abbot's information with regard to the circulation of Russian Agents of printed papers among the Kurds of Suleymaniye appears to so precise, and the intelligence agrees so well with his subsequent report to call. I had of the proceedings of two Russian travelers in Persian Kurdistan, that I certainly feel some diffidence in hesitating to adopt his statements. It is at the same time not a little singular, that being in daily communication, as I am with persons of all ranks of denominatives from Sulemanieh, of the fact had been as they are described a rumor of them should have been reached me during the summer. It is true, I was casually informed that a few printed tables, regarding the statistics of the Russian engines (?), which had been brought into Persia by pilgrims from

İngiltere’nin takip ettiği toprak işgal etme yerine nüfuz oluşturma siyaseti için gerekli enstrümanları geliştirdiği görülür. Bu sebeple İngiltere’nin Bağdat Konsolosu Rawlinson, Palmerston’a yazdığı raporlarda karşılaştırmalı tablolar hazırlayarak Rusya karşısındaki üstünlüklerinin Doğululara gösterilmesini talep ve tavsiye eder. Böylece Doğulular/Orientalis ile arasında Rusya lehine oluşmaya başlayan yersiz(!) olumlu yargıların değişeceği beklenir. Rusya’nın Gürcistan’daki kötü uygulamaları ile İngiltere’nin Hindistan’daki liberal kurumlarının karşılaştırılmasından İngiltere’nin başarılı çıkacağından emin olan Konsolosun, Müslümanların kendilerinden yana çıkacağından neredeyse kuşkusu yok gibidir.⁷⁸ Gerçekten de İngiltere’nin yeni şartlara Rusya’ya göre hızlıca adapte olduğu görülür. Evangelist ve Anglikan Kiliselerinin uygulamalarının birbirinden farklı olmasının Ortodoksları yeterince etkilemelerine engel olduğu tespiti üzerine 1841’de kurulan Kudüs Protestan Piskoposluğunun başına Yahudi asıllı ve bölge dillerine hâkim Piskopos Alexander atanır. Ortodoksları ve Yahudileri ihtida ettirmese de Alexander hem Ortodoks halkla hem de din adamları ile

Georgia, had found their way into hands of the milieu of Bilbas Kurds. But I heard at the same time that the documents had excited no attention, and beyond this simple circumstance nothing whatever transferred to excite any suspicion, or to prepare one in any way for Consul Abbot’s announcements. Having been moreover lately requested by Colonel, I shall institute enquiries in the subject. I have put in...every available means that I ... for ascertaining the truth. I have conversed with hundreds of Kurds regarding the state of feeling in their respective districts, and up to the present time I have failed to elicit a single fact tending to show that any excitement has been produced by Russian agents among the tribes, or in fact there has been any tempering with them whatever by the emissaries of a European Power”.

⁷⁸ *PRO, FO 78/704/168, 6 Ocak 1847* Rawlinson’dan Viscount Palmerston’a “...Comparative tables, then, of the population, trade, revenues, shipping, guns of Russia and Great Britain (including of course all our colonies and India in particular) would be invaluable aid in correcting the judgment of Orientals, and if a marked contrast could also drawn between the liberal and effective institutions of India, and the insecurity and mal-administration and intolerance of Georgia, all Mahammedanism would be enlisted on our side. Your Lordship may perhaps consider that a pamphlet, of which the contents would thus necessarily be depreciative of the power of Russia, might justly be regarded by her as offensive but it would be a mere embodiment of the language which she has always held regarding us in these countries and it is moreover only by a comparative statement that the attention of the East would be arrested”.

iyi ilişkiler kurar.⁷⁹ 1818'den beri bölgede aktif olarak faaliyet gösteren Rusya'nın kurumsal bir yapı üzerinden faaliyete geçmesi ancak 1882 yılında İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti'nin kurulması ile mümkün olur.⁸⁰

İngiltere Kudüs'te ilk konsolosluk açan ülkedir. Katolikler üzerindeki nüfuzuna rağmen Fransa konsolosluğunu 1847'de, Rusya ise ancak 1860'da açabilir. 1850'lere gelindiğinde Yahudileri ve Ortodoks Arapları dinlerinden döndüremeyeceğini anlayan İngilizler; okullar, hastaneler ve yardım dernekleri gibi kurumlar sayesinde konumlarını güçlendirirler. Ayrıca 1850'den sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Protestan Hıristiyanların dini bir grup olarak resmen tanınmış olması, İngiliz Konsolosuna bu himaye edişin hukuki zeminini de temin eder.⁸¹

Kurumsal beceri ve enstrümanlarının izafi eksikliği Rusya'nın, diğer Batılı devletlerin ihdas ettikleri kapsamlı yapıları kurmakta gecikmesine sebep olduğu iddia edilse de⁸² Osmanlı arşivi Rusya'nın bölgede dini, kültürel ve ticari etkinliğine yönelik önemli veriler sağlar. 1840 tarihli bir evrakta 'Bazili nam Beyzâde'nin Sayda ve Trablus-u-Şam ve Akka ve Halep ve Yafa Eyaletlerinde mukim Rusya Konsoloslarına ve Konsolos Vekillerine nezaret etmek ve Şam-ı Şerif'e amed-i şod eden Rusya Devleti tüccar, züvvar ve tebaası'...konu edilmektedir.⁸³ Diğer taraftan Rusya'nın müstakil yapılar yerine özellikle Kudüs'teki kadim Rum Ortodoks kurumlarla bizzat iş birliği yapmış olmasının bir zorunluluktan ziyade siyasi bir tercih olduğu görülür. Rusya bu tercihi yaparken Kudüs'teki kadim Rum Ortodoks kurumları karşısına almaktan da çekinir. Rus kilisesinin bir üyesi olmaktansa bizzat Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nin görevlisi olarak çalışan K.M. Bazili'nin tüm çabalarına rağmen Rum Ortodoks Kilisesi ve tebaası ile yaptığı iş birliğinden beklenen sonuç alınmaz.⁸⁴

⁷⁹ Stavrio, a.g.m., s. 93.

⁸⁰ BOA, ŞD. 2316/26; Pinar Üre, "İmparatorluk Rus Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1882-1914 Yıllarında Filistin ve Suriye'de Rus Şarkiyatçılar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30 (2019), s. 79-98.

⁸¹ Schölch, a.g.m., s. 42-43.

⁸² Üre, a.g.m., s. 87.

⁸³ BOA, HR. MKT. 3/9.

⁸⁴ Stavrio, a.g.m., s. 96-99.

Protestanların, özellikle de İngiliz Misyoner gruplarının etkinliğini izleyen ve aslında ne Ortodoks ne de Slav olan ve Yunanistan’ın İngiliz çıkarları yönünde davrandığını gören Nesserolde, taktik değişikliğine giderek Kudüs ve çevresinde Rum din adamları yerine Arap Ortodoks din adamları ile iş birliği yapmanın imkanlarını yoklar. Bu maksatla tüm Rum unsurları ve kurumları bir tarafa bırakarak onları dışlamak yerine kapsayacak, dini meramlarını anlayacak ve onları reforme ederek Ortodoks kardeşliğini/Orthodox Brotherhood sağlayacak Rus Ortodoks din adamlarından oluşan bir dini misyonun kurulmasına Çar’ı ikna eder. Nesserolde’un misyonun üyelerinin çocukluk hayalleri Ortodoks Doğu’yu keşfetmek olan Ruslardan seçilmesini⁸⁵ emretmesi onun 1812’de başlayan kültürel ve dini akımı reel politika için nasıl araçsallaştırdığını gösterir. Ayrıca İstanbul’da ikamet eden Kudüs Patrikliği’nin Kudüs’e taşınması ile bu patrikliğin İstanbul Rum Patrikhanesi’nin nüfuzundan çıkarılıp Rus Ortodoks nüfuzuna alınması için mücadele eder.⁸⁶1848-1854 yılları arasında söz konusu amaçlara ulaşılması için Dersaadet’te mukim devlet-i müşarünileyha elçisi Mösyö Titov’un Bâb-ı Ali nezdinde diplomatik girişimlerde bulunduğu görülür.⁸⁷

Kurumsallaşması 1882’de tamamlanabilen İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti/ İmператорское Православное Палестинское Общество (IPPO) Batılı güçler tarafından ihdas edilen kurumlardan çok daha etkin olduğu söylenir. Bu cemiyetten başka Rusya ile Filistin arasında Ortodoks hacıların taşınması ve Akdeniz’de Rusya’nın ticari varlığını pekiştirmek amacıyla 1856’da Rus Buharlı Gemi ve Ticaret Şirketi’nin kurulması ile Rusya’nın kültürel, ekonomik ve askeri nüfuzunun artırılması amaçlar. Bölgeye giden Rus Hacılar ve seyyahlar avdette yazdıkları raporlarda ve yapılan yayınlarda Ortodoksların sefaletine, Protestan ve Katolik misyoner faaliyetlerinin Ortodoks Arapların dini selameti için teşkil ettikleri tehdiye, Rusya’nın Bizans’ın yegâne mirasçısı olmasının sadece Slav Ortodoksları değil Arap Ortodoksları da kapsadığına dikkat çekerler.⁸⁸ Rusların bu çalışmalarında Batılı ülkelere göre daha başarılı olmaları, Rusların Katolik veya

⁸⁵ Stavrio, a.g.m., s. 100-101.

⁸⁶ Stavrio, a.g.m., s. 100-101.

⁸⁷ BOA, HR. SYS. 475/67.

⁸⁸ Üre, a.g.m., s. 82-86.

Protestan misyonerlerin yaptığı gibi kendi benimsedikleri mezhepleri ve Avrupa kültürünü yaymak yerine, bölgede hâlihazırda var olan Ortodoks Arap kültürüne uygun davranmalarından kaynaklandığı, düşünülür.⁸⁹

Sonuç

Rusya'nın Yakın Doğu'ya özellikle de Kudüs ve çevresine yönelmesi siyasetinin yaygın olarak Büyük Petro'nun sıcak denizlere inme stratejisi ile açıklanmasının bölgeye yönelik dış politika çalışmalarını eksik bıraktığı varsayımından hareket edilen bu çalışmada, özellikle 1812'den sonra Rusya'da yaşanan sosyal ve kültürel değişim ve dini mirasın bölgeye yönelik Rus dış politikası ve bu politikaya karşı evrilen İngiliz dış politikası üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Rusya'da yaşanan bu değişim Kudüs ve Suriye'yi ve bu bölgede yaşayan Ortodoks halkları Rus dış politikasının gündemine sokmasının İngiltere'nin özellikle Kudüs'teki diplomatik adımları üzerinde belirleyici olduğu ve Osmanlı tebaası olan azınlıklar meselesine yeni bir boyut kazandırdığı görülmüştür.

Rus aydınlarının 1812'den itibaren dikkatlerini Rus kültürünün temel ögesi olan Ortodoksluğa ve kiliseden ziyade manastırlara ve Staretzliğe yönelmeleri Suriye ve Kudüs'te Rus politik etkinliğini artırmakla kalmamış bu etkinliğin de kapsamını genişletmiştir. Böylece Rusya'nın tüm Ortodoksların hamisi olma iddiasına Slav ve Rumlardan başka Arap Ortodoksları da dahil edilerek Rus nüfuz alanı genişletilmiştir. Bu çalışma için yapılan araştırmalarda Rus Ortodoksluğunun Staretzlik kurumu, Suriye ve Kudüs Staretzleriyle ilişkileri ve teolojik bağları ve bunun bölgede Rus nüfuzuna etkisi hakkında yeterince çalışma olmadığı ve bu alanda disiplinler arası çalışmaların gerekliliği anlaşılmıştır.

İngiltere'nin Napolyon tehdidinden sonra Yunan ve Mehmet Ali Paşa isyanları sırasında Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetini bir tarafa bırakması Rusya'nın Slav ve Rumlara yönelik himaye iddialarına Ortodoks Arapları da dahil edebileceğini öngöremediğini gösterir. Oysa Osmanlı- İngiliz ittifakının öneminin ayırda olan Jones1799'dan başlamak üzere Rusya'nın Hindistan için neden daimî Fransa'nın da geçici bir tehlike olduğu konusunda İngiliz dışişlerini sürekli ikaz etmiş, ancak bu ikaz İngiliz politikacılarını Rusların Kudüs'le bağ kurmasından

⁸⁹ Üre, a.g.m., s. 87.

sonra harekete geçirebilmiştir. Fransa’nın Hindistan’a giden yollara Rusya’dan coğrafi olarak daha uzak olmadığı aşikârdır. Jones’un dikkat çektiği nokta coğrafi yakınlık değil, Rusya’nın Ortodoks Araplarla olan kültürel yakınlığıdır. Nitekim Rusya misyonerlik tecrübesi ve kurumsal eksikliklerine rağmen Ortodokslarla diğer Batılı güçlere oranla daha etkin ilişkiler kurmuştur. 1837’den itibaren Palmerston’ın diplomatik adımları hem Rusya’nın dini mirasının sahiçiliği hem de kendi ülkesinin bölge halkları ile tarihsel bir ünsiyetinin olmadığına ayırdına vardığını göstermiştir.

Palmerston Hükümetinin söz konusu davranış değişikliği ve nüfuz oluşturma konusundaki kurumsal ve diplomatik becerileri sayesinde İngiltere, bölgede tutunmayı başarmış ve Birinci Dünya Savaşından sonra Filistin İngiliz mandasına girmiştir. Ancak nüfuz oluşturmak için araçsallaştırdığı Yahudi zümrenin ve Siyonistlerin Filistin’de bir Yahudi Devleti kurma ülküsü galip gelmiş İngiltere Filistin’den savaşarak ayrılmak zorunda kalmıştır.⁹⁰ Rusya’nın Ortodoks Araplar üzerinde oluşturduğu nüfuz savaş öncesinde Filistin ve Suriye’de Ortodoks Arapların yerel siyasetteki konumlarını sağlamlaştırılmalarını mümkün kılmıştır. Bu ilişkiler 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında da devam etmiş olması⁹¹ ve bunun bölgedeki Sovyet nüfuzunu ne surette mümkün kıldığı yeterince çalışılmış bir konu değildir.

Günümüzde Rusya Federasyonu’nun Suriye başta olmak üzere Filistin ve İsrail’e yönelik mevcut dış politikasına yönelik çalışmalarda Sovyet Rusya dönemindeki antiemperyalist siyaset mirasına ve Rusya nüfusunun %11’inin Müslüman olmasına dikkat çekilmekte, ancak Çarlık Rusya’nın kültürel mirası ve etkisi ihmal edilmemektedir.⁹² Bu çerçevede günümüz Rusya’sının bölgeye yönelik dış politikası, Ortodoks mirasın ve bu miras üzerinden bölge halkları ile kurduğu ilişkilerin disiplinler arası çalışmalar üzerinden ele alınması önemli görülmektedir.

⁹⁰ David Cesarani, *Major Farran’s Hat, Murder, Scandal and Britain’s War Against Jewish Terrorism (1945-1948)*, Londra: William Heinemann, 2000, s. 16-17.

⁹¹ Figes, *a.g.e.*, s. 210.

⁹² Irina Zvyagelskaya, “Russian Foreign Policy in the Levant”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 60 (2018), s.121-133.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nâme-i Hümâyûn Defterleri (A.DVNS.NMH.d.), 11-125.
 BOA, Mektubî Kalemî Belgeleri (HR. MKT), 3/9.
 BOA, Siyasî Kısmı Belgeleri (HR. SYS.), 1847/1.
 BOA, Siyasî Kısmı Belgeleri (HR. SYS.), 475/67.
 BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT), 829-37498.
 BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), 170/8466.
 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.d), 7014.
 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.e.), 578/32.
 BOA, Şûrâ-yı Devlet Defterleri (ŞD.d.), 2316/26.
 İngiliz Devlet Arşivi (The Public Record Office- PRO), Foreign Office, 78/243.
 İngiliz Devlet Arşivi (The Public Record Office- PRO), Foreign Office, 78/704 /168.

Kitap ve Makaleler

- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
 Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
 Arbuthnott, Hugh, Clark, Terence ve Muir, Richard, *British Missions Around The Gulf 1575-2005: Iran, Iraq, Kuwait, Oman*, Folkestone: Global Oriental, 2008.
 Alfeyev, Metropolitan Hilarion, *Saint Isaac the Syrian and His Spiritual Legacy: Proceedings of the International Patristics Conference Held at the Sts Cyril and Methodius Institute Studies*, New York: St Vladimirs Seminary Press, 2015.
 Bailey, Francis Evans, "The Economics of Foreign Policy, 1825-1850", *The Journal of Modern History*, 12/4 (1940).
 Bassin, Mark, "Inventing Siberia: Visions of the Russian East in the Early Nineteenth Century", *American Historical Review*, 96/3 (1991): 763-794.
 Bostan, İdris, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Bellekten*, 59/225 (1995): 353-394
 Berridge, Geoffrey R., *British Diplomacy in Turkey, 1583 to Present Day*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
 Buzpınar, Ş. Tufan, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 10 (2003): 107-120.
 Cunbur, Müjgan, *Karacaoğlan Şiirler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1973.

Cehov, Anton, *6. Koğuş*, çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1941.

Cesarani, David, *Major Farran's Hat, Murder, Scandal and Britain's War Against Jewish Terrorism (1945-1948)*, Londra: William Heinemann, 2000.

Cevdetpaşazade, Fatma Aliye, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1914.

Cherniawski, Micheal, *Tsar and People: Studies in Russian Myths*, New Heaven: Yale University Press, 1961.

Dickens, Charles, *Our Mutual Friend*, Hertfordshire: Wordsworth Classics, 1997.

Dostoyevski, Fyodor, *Karamazov Kardeşler*, Çev. N. Yalaza Taluy, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Erdönmez, Celal, "Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Osmanlı-Rusya İlişkilerinin Kıbrıs'a Yansıması: Konsololar, Tüccarlar ve Ticaret", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/47 (2019): 139-164.

Farah, Talal Toufic, *Protection and Politics in Bahreyn, 1869-1915*, Beyrut: American University of Beirut, 1985.

Figes, Orlando, *Nataşa'nın Dansı, Rusya'nın Kültür Tarihi*, çev. F. Dereli, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Fischer, Markus, "The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy", Ed. Brenda Shaffer, *Culture and Foreign Politics*, Londra: The MIT Press, 2006.

Harari, Yuval Noah, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, İstanbul: Kolektif Kitap, 2015.

Hyamson, Albert Montefiore, *British Projects for the Restoration of the Jews (1875-1954)*, Leeds: Petty & Sons, 1917.

Ingram, Edward, *British Persian Connection, 1798-1828: Prelude to the Great Game in Asia*, Londra: Clarendon Press, 1992.

Iseminger, Gordon L., "The Old Turkish Hands: The British Levantine Consuls, 1856-1876", *The Middle East Journal*, 22/3 (1968): 297-316.

İzğöer, Ahmet Zeki, "İktisadi Gelişmede Diplomasi Faktörü ve Ahmet Cevdet Paşa", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 184 (2010): 67-78.

Kain, Kevin M., "Les terres de l'orthodoxie au XVIIe siècle circa 1590-1720", *Cahiers du Monde russe*, 58/3 (2017): 371-394.

Kelly, John B., *Britain and the Persian Gulf, 1795-1880*, Oxford: Clarendon Press, 1968.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Lorimer, John Gordon, *A Gazettee of Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Calcutta: Government Press, 1908.

Okur, Mehmet Akif ve Salık, Nuri, "Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye", Ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye: İç ve Dış Politika*, Ankara: Nobel Yayınları, 2016.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Alkım Kitapevi, 2005.

Özkan, Selim Hilmi, "II. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2007): 189-203.

Parkes, James, *A History of Palestine from 135 A.D. to Modern Times*, Harmondsworth: Penguin Books, 1970.

Puşkin, Aleksandr, Yüzbaşının Kızı: *Bütün Öyküler Bütün Romanlar*, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Ridley, Jasper, *Lord Palmerston*, Londra: Book Club Associates, 1970.

Satış, İhsan ve Ceyhan, Muhammet, "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Belleter*, 79/285, (2015): 675-712.

Satış, İhsan, "Kudüs Mutasarrıfları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/2 (2015): 545-572.

Schölch, Alexander, "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of the Balfour Policy", *Journal of Palestine Studies*, 22/1 (1992): 39-56.

Stanton, Leonard, *The Optina Pustyn Monastery in the Russian Literary Imagination: Iconic Vision in Works by Dostoevsky, Gogol, Tolstoy and Others*, New York: Peter Lang Inc., 1995.

Stavrou, Theofanis George, "Russian Interest in the Levant 1843-1848: Porfirii Uspenskii and Establishment of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem," *Middle East Journal*, 17/1/2 (1963): 91-103.

Süreyya, Mehmet, *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Tolstoy, Leo, *War and Peace*, çev. Louise Maude ve Aylmer Maude, Oxford: Oxford University Press, 1998.

Topsakal, İlyas, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2009.

Türk Tarih Kurumu, *Muâhedât Mecmûası*, 2008.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul: Der Yayınları, 2008.

Üre, Pınar, "İmparatorluk Rus Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1882-1914 Yıllarında Filistin ve Suriye'de Rus Şarkiyatçılar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30 (2019): 79-98.

Vale, Michel ve Jacobsen, Hans-Adolf, "Cultural Elements in GDR Foreign Policy", *International Journal of Politics*, 12/1/2 (1982): 151-181.

Verete, M., "Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?", *The English Historical Review*, 85/335 (1970): 316-345.

Walicki, Andrzej, *Rus Düşünce Tarihi, 1760-1900: Aydınlanmadan Marksizme*, çev. Adam Şenel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Werth, Paul, "Kilise'nin Başı, İmparator'un Kulu: Rus İmparatorluğu'nun İç ve Dış Politikalarının Kesişme Noktasında Ermeni Katolikosu, 1828-1914", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 43 (2012): 33-71.

Yalçınkaya, M. Alaattin, *III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası, Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yenidünya, Süheyla, "Kale-i Sultaniye Antlaşması'nın Gizli Görüşmeleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2009), 309-325.

Yurdakul, Nurcan Özkaplan, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi? Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

Zernov, Nicolas, *Eastern Christendom*, Londra: Readers Union Weidenfeld and Nicolson, 1963.

Zvyagelskaya, Irina, "Russian Foreign Policy in the Levant", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15/60 (2018): 121-133.

Extended Abstract

This article aims to understand how the social and cultural change that took place in Russia at the beginning of the 19th century, combined with the religious heritage of this country in and around Jerusalem, strengthened its traditional foreign policy of accessing the warm waters and the reaction of the British policymakers to Russia in the region during the first half of the 19th century. The influence, struggle, and rivalry of the two great political powers of the 19th century, mainly Great Britain and Russia, took place in the Eastern Mediterranean, concentrated in al-Quds (Jerusalem) and its surroundings. Britain's foreign policy at the time concentrated on keeping the routes to India under its influence and diplomatic control. The main routes to India were named the overland routes because they geographically passed either through the Red Sea or through Mesopotamia and the Persian Gulf. The British policymakers were well aware of Russian policymakers' intentions in the region. The British evaluated the Russian influence in the region in terms of its implications for the routes to India. After the Napoleonic threat had passed, British policymakers turned their attention to Russian activities and adjusted their tactics accordingly. In other words, Britain in this region pursued a reactive eastern policy toward Russia. The Napoleonic Wars' impact on the Russian intellectuals changed their perception of the outer world and reinforced Russia's steady and ancient policy of accessing warm-water ports, which this country had been following since Peter the Great.

The impact of the Napoleonic Wars on Russian political, social, and military developments reinforced another consistent Russian policy of claiming protection for Orthodox peoples living outside of Russia's official borders. It's examined and analyzed in this research how and why Russia extended this claim to the other Orthodox population and included the Orthodox Arabs residing in Palestine and Syria into that claim in addition to the other Orthodox subjects of the Ottoman Empire in the Empire's other provinces. The fact that, after taking steps to apply the named policy in these additional territories Russia began to create a solid influence over this Orthodox population. This influence which was developed gradually and effectively alarmed the Great Britain's foreign policy makers to amend its actions in order to stop the

developing Russian influence. The solid action Great Britain pursued was the establishment of a consulate in Jerusalem other than transforming its missionary activities to overcome with the developing Russian influence. The British missionaries' objective of converting the Jewish and Christian population of the region to Anglicanism had not been materialized for various reasons independent of their effectiveness. The missionaries couldn't convince neither the Jewish nor the Christian population to be Anglican. On the other hand, the reaction of the Orthodox population of the region towards the Russian Orthodox missionaries and pilgrims was quite positive. The Russian influence generating activities have never been in number and content as intensive as British activities and were not as institutional as the British organization's in terms of effectiveness they were comparatively effective. This effectiveness was considered due to their nature. The Russians didn't ask the Orthodox people to change their belief system or to be converted to another sect. On the other hand, the British missionaries' demanding the Orthodox Arabs to change their belief system and religious practices was considered as the main reason for the British failure of appealing the Christian of the region.

Following the Russia's developing influence in the region over the Orthodox Arabs and being aware of the British missionaries' failure of convert the Orthodox Arabs and the Jews into Anglicanism, the British policy makers asked the British missionaries' to adjust their activities from religious services into social aid plans. The social aid plans were mainly philanthropic activieis. Additionally, other than changing the nature of the missionarry activities the target audience of these activities was extended. In other words, the increasing Russian influence over the Arab Orthodox population necessitated the British policy makers to search for another target population. Thus, the British tended to protect the Jewish people, who were Ottoman citizens. The Jewish population resided in the region being so limited in number compared to the Orthodox Arabs the British had to think about complately a new solution. Therefore, the British politicians engouraged Jewish immigration to Palestine for this purpose. The British support for the famous Jewish Return issue therefore was not a British favour for the Jews. On the contrary it was British foregin policy requirement that

the increasing number of Jewish population was eminently practical base to be instrumented by the British politicians.

Starting from the end of 18th century, Great Britain based its Eastern policy on protecting its colony, India, against the dangers that may come from other parts of the world. How to protect India in the most economical way was the main issue of British foreign policy. Accordingly, instead of occupying more regions which would result with increasing defense costs, Great Britain developed various control mechanisms. The famous British policy of defending the territorial integrity of the Ottoman Empire against to Napoleonic expansion, and establishing a consulate in Jerusalem to increase British influence in the region in in order to control Russian threat to India are examples of this the least cost policy.

However, the failure of Napoleon's Russian expedition of 1812 not only increased Russia's importance and popularity among the members of the European Concert but also paved the way for a new movement called The Children of 1812 or the Decembrists at Home. This movement underlined Orthodoxy as the main element of Russian national identity and increased anti-Europeanism and Westernization among Russian intellectuals. The Russian intellectuals' search for their religious identity in Syria and Jerusalem was one of the implications of the movement named the Children of 1812. Although the Russian policy makers were against the anti-Europeanism of this movement, they found these intellectuals' sympathies for the Orthodox population eminently practical and instrumentalized their energy for Russian foreign policy purposes. Beside the Serbian independence movement and the Greek uprising, Mehmet Ali Pasha's revolt against the Sublime Porte provided new opportunities for the Russian government to intervene in Ottoman internal affairs. The Russo-British struggle for influence over the Ottoman provinces first manifests itself in the Peloponnese before spreading to and around Jerusalem.

Some Russian intellectuals among the Children of 1812 preferred monasteries to the politically corrupted Orthodox Church, which was also long instrumented by the Charist system. In their search for the origins of their beliefs and an uncorrupted Orthodox belief system, they saw Antioch and Jerusalem as cities of true Orthodoxy. These cities

eventually became pilgrimage sites for Orthodox Russians. Aside from Syria, Governor Brahim Pasha's strategy of enlisting Western allies against the Sublime Porte exposed the region to foreign political, religious, and cultural influence. Combined with the opportunity to include the Arab Orthodox population in its claim of protection, the named region became an apparent part of the Russian sphere of influence. Mehmet Ali Pasha's revolt against the Sublime Porte didn't only corrupt the Ottoman system in Syria; it also resulted in power vacuums that opened the region for Western influence. Western powers used missionary activities as one of their influence-creating activities and targeted various non-Muslim subjects of the Ottoman Empire in line with their religious heritage. The French missionaries targeted Catholic subjects, the Russians directed their efforts toward Orthodox Christians, and the British tried to appeal to all non-Muslim subjects of the Empire. Although the British authorities in London have been informed about the French missionary activities by the British officers who reside in the region and were asked about establishing a British Consulate in Jerusalem, they have almost ignored the reports. However, a letter sent to London about the Russian involvement moved the London authorities to take action.

The Russian foreign policy towards the Ottoman Empire being widely explained by Peter the Great's strategy of going to the warm seas without taking the movement of 1812 children into account leaves the region's foreign policy studies incomplete. It has been understood in this article that the cultural change of 1812 combined with its religious heritage had a new impact and various implications on the Russian foreign policy towards the region, and the British foreign policy has evolved as a reaction to this new impact. After Napoleon's danger had been eliminated, it was Russian expansion that the British Empire kept an eye on. Despite the British Anglican Church being a reformed institution of Christianity, the Anglican missionaries failed to pay tribute to the Orthodox population of the region. Russia's heritage of having historical and religious ties with these Orthodox populations gave Russia an upper hand over British missionaries and resulted in British support for the famous Jewish Return. Encouragement of Jewish immigration provided British policymakers with a solid human population with which to defend themselves against Ottoman

authorities and establish political influence, which they had lacked since the beginning of the influence-generating rivalry.